

O NEKIM TOPONIMIMA I OPISU RATOVANJA NA ISTOČNOM JADRANU U LUKANOVOM GRAĐANSKOM RATU

Bilješke uz Lukanov Građanski rat (Pharsalia) IV, 402-581

Autor razmatra u naslovu navedene Lukanove stihove u kojima se spominje Salona i Jader, koji su izazivali različita tumačenja, te nastoji bolje razjasniti izraze *longae Saloniae*, odnosno *et tepidum Jader*. Smatra da se pridjev *longae* mora tumačiti kao prostrane a ne dugačke *Saloniae*, jer to bolje odgovara geokulturnoj situaciji u i oko grada, a da izraz *tepidus* Lukan nije mogao upotrijebiti za hladnu i brzu rijeku Salon (danas Jadro). Kritičko izdanje Tome Arhidakona pokazalo je kako je taj povjesničar izraz *tepidus* promijenio ili pogrešno prepisao kao *trepidus* kako bi mogao bolje odgovarati rijeci, a njemu „zahvaljujemo“ i promjenu ranijeg izvornog naziva Salon u Jadro. Stoga se drugi stih odnosi na poluotok antičkog Zadra (*Jader*). Međutim, Jadestini koji se javljaju na nekoliko natpisa nisu uvijek stanovnici Jadera niti Liburni, nego treba tražiti i neki etnik odnosno toponim (nastao po hidronimu) u salonitanskoj okolici (što osobito vrijedi za one koji se spominju u poznatoj salonitanskoj psefizmi postavljenoj povodom poslanstva Cezaru u Akvileju). Pisac također smatra da se odlomak s navedenim stihovima ne smije uzimati izvan konteksta stoga donosi i opis borbe na Kurikti i uz obalu te herojsko kolektivno samoubojstvo svih Cezarovih vojnika na čelu s Gajem Vultejem Kapitonom, na pomoću klopke uzapćenom plovilu na kojem su od gladi pobjegli s otoka. Vultej je u bezizglednoj situaciji nagovorio svoje vojnike na suicid u prisustvu velikog broja svjedoka (vojnika-sunarodnjaka bilo onih koji su pripadali Cezaru bilo onih koji su se borili na strani Pompeja). U ovom dijelu spjeva opisana je veličanstvena smrt kao vrlina i osloboditeljica od poniženja.

Ključne riječi: Lukan; Salona; Jader; Curicta; Vultej

Pozornost naših kulturnih djelatnika i znanstvenika već su davno privukli stihovi vrsnog rimskog pjesnika Lukana (*Bellum civile*, poznatog i kao *Pharsalia* IV, 404-405): *Qua maris Hadriaci longas ferit unda Salonas/ et tepidum in molles Zephyros excurrit lader* koji se, dakako, odnose na Dalmaciju. Ta dva stiha zapažena su i višekratno tumačena. Uglavnom oko prvog stiha, onoga koji se odnosi na Sa-

lonu, nije bilo važnije raspre, dok su se oko drugog, mišljenja značajno razilazila, konkretnije oko toga na koji se toponim odnosi Lukanov *Jader*. Naime, temeljno pitanje je odnosi li se *Iader* na rječicu Jadro kod Salone, što je prevladavalo još od Tome Arhiđakona¹ pa do Mate Suića koji je argumentirano upozorio da se sintagma *excurrit Iader* odnosi na antički Zadar, smješten na poluotoku koji zadire u more. Glagol *excurrere* nikad se ne odnosi na vodne tokove.² U posljednje doba (nakon M. Suića) uglavnom prevladava teza da Lukan opisuje liburnski grad, iako ni on, a niti nastavljači njegove teze nisu odgovorili na sva pitanja odnosno na sve probleme. Neki su čak smatrali da se o tome više nema što raspravljati. U raspravama uglavnom su se ova dva stiha promatrala izdvojeno, izvan konteksta većeg dijela Lukanove IV. knjige, što nikad nije dobro kako za cjelinu tako ni za pojedinosti. Nema dvojbe da ti Lukanovi stihovi nemaju drugu svrhu, doli da na poetski način lociraju događanja koja su se odvijala tijekom građanskog rata između Cezara i Pompeja na istočnom Jadranu. Naime, pjesnik se u jednom trenutku prebacuje s drugih ratnih poprišta na Sredozemlju, tj. na onaj njegov dio na kojemu se situacija okrenula, barem trenutno, protiv Cezara. To poprište pjesnik izričito naglašava s dva stiha s jednom, odnosno dvije, očito veoma važne lokacije na dalmatinskoj obali – Salonu i *Jader* (bilo rijeku, bilo grad). Time je Lukan eliptično odredio mjesto događanja, iako se kasnije spominje Ilirik, Liburni i Histri. Pri tomu on daje neke važne topografske karakteristike: Salonu (u množini *Salonae*) u koju udaraju (oplakuju valovi Jadranskog mora) i koju označuje kao *longae*. Za *Iader* kaže da je *tepidum* (umjereno topao) i da se proteže prema blagim zapadnim vjetrovima (*Zephyros*), zapravo smorcu (maestralu). Međutim, isključivi sadržaj toga dijela spjeva, bili su događaji na otoku Krku (*Curicta*), gdje je Gaj Antonije, brat kasnijeg trijumvira, podsjedao grad, ali ga je glad spriječila da ga osvoji, pa, kad je spazio da se na suprotnoj strani nalazi Bazil s prijateljskom, Cezaru odanom vojskom, skovao je plan da prijeđe s mora na kopno, koje je, međutim, držao Marko Oktavije (Pompejev komandant).³ Kontekst ta dva stiha ne govori ni u prilog rijeke niti u prilog poluotočkog grada. Naime, Lukan bi spomenom rječice dodatno karakterizirao Salonu ili bi pak s još jednom nešto

¹ Arhiđakon 2003, IX, 19-20 (ed. O. Perić); Farlati 1751. I., 415; Aranza 1913., 224; Rendić-Miočević 1953., 67-81 (prijevod u D. Rendić-Miočević, *Dalmatia Christiana*, Zagreb-Split 2011., 193-200); Rendić Miočević 1989., 111-121; Mayer. Bd. I, 160, s.v. *Jader*. Ovo nije cjeloviti popis autora, nego samo onih koji donose nešto novo.

² Suić 1974., 97 (na ovom mjestu Suić rijeku Salon još uvijek smatra Lukanovom *Jader*); Suić, 1996., 603-625; Suić 1999/2000., 123-125; Suić, Zagreb 2003.², 19. Na Suića se oslanja Čače 1993., 1-35.; Čače, 1993.-94., 33-52. Čače 1999., 77-81.

³ Vidi dodatak i komentar na kraju ovoga rada. O povijesnim događajima na temelju drugih izvora (Flor II, 13, 33; Kvintilijan III., 8, 23 i 30; Strabon V., 1, 8, 21.) usp. Wilkes 1960., 40-41, 89-90 te Šašel Kos 205, 354-355.

sjevernijom lokacijom aludirao na dalmatinsko kopno na kojem se odigrao važan događaj koji Lukan koristi da ukaže na strahote i besmislenost rata, odnosno na moralne vrijednosti samoubojstva, na pjesniku osobito drage teme.

Analizirajući opise i upotrijebljene epitete može se ipak pouzdano utvrditi na koje lokacije Lukan misli i što im pripisuje kao karakteristike. *Salonae* su *longae* na koje udaraju valovi Jadranskog mora. Mnogi su istraživači upozoravali na oblik grada opasan zidinama koji uistinu ima izdužen oblik. Dyggve je u skladu s njegovom pomalo nespretnom interpretacijom trodijelnog grada (*Urbs Occidentalis*, *Urbs Vetus* i *Urbs Orientalis*, od kojih je potonji daleko najveći) vidio potvrdu svoje teze. Dyggveov autoritet povukao je i druge istraživače koji upotrebljavajući sintagmu očito nisu o njoj dublje promišljali. Međutim, nisu to tri različita grada, nego su prvi i treći proširenja najstarije gradske jezgre (*Urbs Vetus*), a zapravo su predstavljali gotovo stihijski suburban razvoj uz dvije magistralne ceste (zapadnu te istočnu koja se račva na sjeveroistočnu i jugoistočnu). Međutim, istočni i zapadni suburbij bio je tek znatno kasnije (u doba Marka Aurelija) obuhvaćen zidinama ojačanim brojnim i snažnim kulama koje su se tijekom stoljeća stalno brojčano uvećavale i mijenjale. Tako se formirao jasno ocrtani i izduženi gradski oblik integriran u jedinstvenu cjelinu. Dyggve, pa ni drugi, nije vodio računa o kronologiji, što je svakako trebalo.⁴ Naime, Lukan ne opisuje situaciju s kraja II. st. nego znatno raniju. Pitanje je samo ima li on u vidu stanje razvoja iz doba malo poslije sredine I. st. prije Kr. kad se događa kuriktanska epopeja ili je to viđenje iz rakursa njegova vlastitoga doba. U praskozorje građanskog rata Salona i čitavo to područje na čelu s Isejcima, Tragurinima, Epetina i Jadasincima ide Cezaru u Akvileju da osnaži povlastice koje su, čini se, bile kršene.⁵ Po svoj prilici pjesnik je raspolagao s ranijim izvorima (moguće da je pregledao i arhive, iako je *Tabularium* izgorio još godine 80. prije Kr.) pa opisuje Salonu toga ranijeg doba.⁶ Valja upozoriti da je Lukanov spjev nastao u doba između 61. i 65. (doba pjesnikove smrti) koji je svoj uradak očito dugo radio, a prije smrti nije ga najvjerojatnije ni dovršio, a još manje objavio.⁷ Vremenska razlika između opisa-

⁴ Dyggve 1928., 15, 138-140.

⁵ Usp. Rendić-Miočević 1989., 118-120; Rendić-Miočević 1953., 67-76.

⁶ Kako bi inače do u pojedinosti poznao pokušaj bijega Gaja Antonija i trupa s Krka, koji slijedi nakon dva stiha na kojima je ovdje naglasak.

⁷ Naime, *Marcus Annaeus Lucanus* rođen je 3. studenoga 39. u Cordubi (Hispania Baetica, današnja Kordoba), a umro je 30. travnja 65. u Rimu. Imao je, dakle, svega 26 godina. Nije bio po čudi Neronu koji mu je po jednoj varijanti predaje zavidio na pjesničkom umijeću, a po drugoj da je bio republikanski orijentiran kao i mnogi u to tiransko doba. Lukanovu smrt i „umiješanost“ u Pizonovu urotu protiv Nerona opisuje Tacit, *Anales* XV, 49-56, 70-71, XVI, 17-18. U XV, 49. pristajanje uz urotnike Tacit pak pripisuje reakciji na Neronovu ljubomoru koji je zabranjivao Lukanove pjesme jer su bolje

nog događanja na Krku i doba nastanka spjeva je približno oko jednog stoljeća. No, bez obzira opisuje li pjesnik staru ili njemu suvremenu situaciju, unatoč dugom protoku vremena, Salona je, ako se radi o naselju uz obalu (luka), još uvijek samo razmjerno mali grad približno trapezoidnog oblika kojemu su duže stranice smjera sjever-jug nego istok-zapad (oko 450 za 420 m). Stoga je isključeno da je Lukan mogao opisivati kasnije izduženu Salonu koja je duga oko 1500 m. S druge strane, u doba Lukana grad je tek izišao iz okvira trapezoidnog grada (*Urbs quadrata* kako ga nazivaju M. Suić i D. Rendić-Miočević),⁸ ali je to bio veoma rastresit suburbij koji definitivno nije dosegao desnu obalu Solinske rijeke. Još uvijek su se s istočne i zapadne strane, izvan okvira drevnih megalitskih zidina, miješali urbani i grobljanski sadržaji.⁹ Grad je, naime, samo slijedio rubove ceste koje vode prema Trogiru s jedne strane, odnosno Klisu i Stobreću, s druge strane. To još nije koncentrirano naselje koje bi se smjelo nazivati dugim. Međutim, *Salonae* su približno obuhvaćale od Kaštel Sućurca do rubova Kozjaka i Mosora te od Klisa do Vranjica ili čak do Splita je prostrano i pogolemo područje na kojemu je barem nekoliko međusobno odvojenih većih ili manjih aglomeracija, uglavnom na gradinama, čak ograđenih zidinama megalitskog tipa.¹⁰ Za sada se može kazati da je veoma veliko naselje bilo na Ilijinu vrelu u Rupotoni, nešto manje u Uvodićima, pod Klisom, na Žižinoj gradini, Klisu, u Vranjicu, Splitu, a možda i na nekim mjestima koja još nisu otkrivena. Tim naseljima valja pribrojiti i Dyggveov *Urbs Vetus* ili *Antiqua*¹¹ koji je bilo lučko naselje i u kasnije (rimsko) doba predodređeno da raste s obzirom na važnost luke za primanje, ukrcaj i pretovar raznih roba. Ni jedno od ovih naselja, osim potonjega, nije iskopavano, ali rekognosciranja ili sondiranja su pokazala da se nedvojbeno radi o naseljima koja počinju još u predrimsko doba. Stoga se valja zapitati ne znači li ono *longae* nešto drugo. Čitavo to područje koje se rasprostire na golemoj površini, teško bi se smjelo nazvati izduženim jer obuhvaća oko 10 do 15 km i uzdužnost mu nije prostorna osobina. Naprotiv, puno prikladniji naziv bio bi prostran (*spatiosus*). Isto tako velik broj naselja, na tom zaista širokom i opsežnom prostoru, opravdava naziv *Salonae* (u množini). Po svoj prilici svako od njih bijaše jedna od Salona,

od njegovih. C. S. Myers 2010., 147-148 iznosi zanimljivu, ali ne i uvjerljivu tezu da se tema Lukanova spjeva nije podudarala s Neronovom predilekcijom prema Trojanskom ratu.

⁸ Suić, 2003., 146, 151, 206, 209, 223, 227, 358 objašnjava što smatra pojmom *urbs quadrata*, ali među takve ne ubraja Salonu; Rendić-Miočević 1991. (ed. N. Cambi), 47-63 pojam upotrebljava više kao izvorni grad iz kojega proistječu kasniji dodatci i proširenja, s reminiscencijom na Romulov Rim (*Roma quadrata*).

⁹ Usp. Cambi 1987., 261-268.

¹⁰ Cambi 1991., 11-14.

¹¹ Dyggve 1951., 5-6, sl. I, 6.

a njihova skupina su *Salonae* koje su tvorile neku vrstu zajedništva (vjerojatno i u administrativnom pogledu), jer su i kasnije ljudi koji su tu živjeli bili u upravnim tijelima Salone (*Urbs vetus*, *Urbs Quadrata*) naselja koje je postupno preuzimalo ulogu centra, a ostala satelitska naselja centripetalno su povezana sa središtem. Specifičan karakter i veliku važnost salonitanskog područja pokazuju dvije činjenice: 1. ono je iznimno dobro opskrbljeno vodom i 2. kroza nj vode najvažniji putovi kako uzdužno (istok-zapad) tako i sjeverno preko Kliškog prijevoja koji je štitila uska teško osvojiva stijena s utvrdom (Klis).¹² Stoga je uz kvalitetno terasasto tlo, pogodno za poljodjelske (maslinarsko-vinogradarske) kulture, to područje bilo dobro za trajno naseljavanje. D. Rendić-Miočević je istočni dio Kaštelanskog polja opravdano nazvao područje Salona (*conventus Salonarum*),¹³ na kojemu je više aglomeracija različitog karaktera, međusobno povezanih istim imenom i upravnim sustavom. Tako je i I. Marović najstarija naselja tražio uz pristranke brda Kozjaka i Mosora smatrajući da, u kasnijim stoljećima prvog milenija prije Krista, ona mogu nastajati samo na uzvisinama radi zaštite.¹⁴ Marović je višekratno, osobito u razgovorima, isticao da za Oktavijevu opsadu male četvrtaste Salone (*Urbs Vetus*) (koji se spominje i u kuriktanskim događanjima) nije bilo nužno pet vojničkih (osadnih) tabora.¹⁵ Ova su topografska razmišljanja imala smisla, iako su bila u kontradikciji s Lukanovim *Longae Salonae*, ako se ono *longae* doslovno shvati. Međutim, istraživači se nisu potrudili da malo detaljnije zavire u rječnike i tezaure latinskog jezika da bi pogledali ima li pridjev *longus* i neko slično ili drukčije značenje. A, kad se to načini, tada nedvojbeno proizlazi da ta riječ znači, osim dug, i prostran, širok, udaljen.¹⁶ To značenje je osobito često kad je riječ o prostoru i kad je riječ o poetskom izražavanju,¹⁷ a Lukan je epski pjesnik koji teži bogatstvu izraza i vokabulara i kojemu je eliptično izražavanje svojstveno jednako kao i Vergiliju, Horaciju, Ovidiju, Marcijalu, Staciju itd. Stoga smatram da se, imajući u vidu karakteristike prostora, arheološku situaciju, a i Lukanovo pjesničko izražavanje nikako ne smije *longae* tumačiti kao duge Salone, nego kao prostrane Salone, što se odnosi na prostorni obuhvat na kojemu je

¹² Usp. Miletić 1992/93. 117-150, osobito 137-146, sl. 4.

¹³ Rendić-Miočević 1975.23-30; Rendić-Miočević, 1991., 48-49.

¹⁴ Marović 1975., 20-21.

¹⁵ B.C. III, 9. To pitanje ističu i Marović i Rendić. Cezarov izričaj *quina castra* upućuje da su se *Salonae* morale osvajati na više mjesta, gdje su bila najvažnija naselja.

¹⁶ Usp. i u Divkovićevu rječniku (Latinsko-hrvatski rječnik), Zagreb 1980., rep. 608-609, s.v. *longus*.

¹⁷ Usp. Andrews et alii 1975., s.v. *longus*. Tu se navode razni latinski pjesnici: Horacije C, 3,3,37, l. Pontus; Vergilius G., 3, 223 Olympus, Isto A. 7, 288: *classemque ex aethere longo prospexit*; Ovidije M. 6, 64: *caelum*. Usp. i Glare 1982., *longus*, a, um: covering a wide extent, boundless (probably sometimes with reference to the length of time needed to traverse it). Autor citira Horacija, Ovidija, Staciju itd.

bilo više naselja (*conventus Salonarum*). Kad se kaže *oppidum* u opisu Oktavijeve opsade Salona, strateški su Pompejevom zapovjedniku ipak bili najvažniji *oppidum* (tzv. *Urbs vetus*) jer je kontrolirao luku. No, naselja na Ilijinom vrelu, kao i sam Klis koji su u blizini komunikacija prema unutrašnjosti zemlje, bila su također veoma važna. Eto zašto su pri opsadi bila neophodna *quina castra*.

Lukan je, pak, pokušavajući metaforički opisati dalmatinsku obalu upozorio na prostornost položaja na kojemu su se rasule pojedine zajednice koje su zajedničkim imenom nazivale *Salonae*. U pjesnikovo doba te su Salone još egzistirale, iako je ona lučka (*Urbs vetus*) postupno preuzimala sve veću ulogu u gospodarskom i administrativnom pogledu, a da o stotinu godina ranijem Cezarovom vremenu ni ne govorimo. U neposredno predlukanovo doba gradila se, odnosno proširivala, cestovna mreža i to upravo na ovom području.¹⁸ Tu Salonu oplakuju ili u nju udaraju valovi Jadranskog mora. Slaže li se takav opis mora s topografskom situacijom? Na prvi pogled rekli bismo da je to samo poetska slika. Naime, Salona je smještena u prostranom zaljevu koji zatvara Splitski poluotok (istočno) i otok Čiovo (zapadno). Između dva rta, bitnih sastavnica terenske konfiguracije, razmjerno je uzak prolaz, tako da se smije kazati da je zaljev, kojega Tabula Peutingeriana naziva *Sinus Salonitanus*, dobro zaštićen. Ipak, zaljev je dovoljno velik da se u njemu mogu razviti vremenske nepogode, osobito one koje dolaze sa sjeverozapada (tramontana), iz smjera Trogira. Srećom salonitanska konfiguracija u delti ušća rijeke Jadro (današnji naziv) nudila je zaklon od svakog vjetra (*portus interior*), a uz obalu u terenskom zalučanju između ušća rijeke i Vranjica, nudila se još uvijek solidno zaštićena luka (*portus exterior*). Zato je Lukanov opis u potpunom suglasju s pejzažnom situacijom. Zbog svega onoga o čemu je ovdje bilo riječi Salona je imala bogomdan položaj na sredokraći jadranskih plovnih putova, dobru luku, spoj plovnih i kopnenih pravaca kako uz obalu, tako i prema unutrašnjosti. K tomu dosta opsežno i dobro navodnjeno područje s obiljem pitke vode (površinske i plitko podzemne) darivalo je sjajne uvjete za razvitak različitih privrednih grana i mogućnosti gospodarskog života. Zato je najveći dio dalmatinske cestovne mreže koju je izgradio Publije Kornelije Dolabela počinjala je od Salone, a početak je bio na istočnim vratima (tzv. Porta Caesarea) još neproširenog grada,¹⁹ što se događalo samo četrdesetak godina prije dovršenja Lukanova spjeva.

Za drugi stih: *et tepidum in molles Zephyros excurrit lader* rekosmo da je Suić izmijenio do tada uvriježeno mišljenje da se opis odnosi na *lader* (današnji Zadar), a ne na rječicu Jadro. Mišljenje je uglavnom prihvaćeno, iako su ostala

¹⁸ Bojanovski 1974., 41-51.

¹⁹ Kähler 1991., 230; Bojanovski 1974., 16-19.

brojna pitanja. Doduše, na više mjesta na području Ilirika i susjednih područja javljaju se i vodotokovi sličnog imenskog korijena.²⁰ Vjerojatno je i *Iader*, izvorno hidronim koji je postao toponim, jer je Zadar na samom poluotoku imao izdašne bunare koji su se kaptirali još od I. st. prije Kr.²¹ No, od svih njih najpoznatiji i u izvorima najspominjaniji grad *Iader*, s derivacijama Jadera, Jadora, Diadora, Zadera, Zadar i sl. koji su očito jednog te istog, predrimskog podrijetla.²² U prilog mišljenju da je prije riječ o gradu na poluotoku, nego rječici, išao bi i pridjev *tepidum Iader*, što je donedavno ostalo nezapaženo. Teško bi iole bolji poznavatelj te vodom bogate i hladne rječice upotrijebio izraz *tepidum*: topao, mlak. Naime, izvor te rječice koja i danas opskrbljuje područje od Splita do Trogira, a vodovodom na prosti pad tekao je do Salone već od ranog I. st., ako ne i ranije. Krajem III. st. na istom izvoru opskrbljivao se i veoma obilni vodovod za Dioklecijanovu palaču. Voda je na izvoru i usred zime i ljeta uvijek iste za piće najugodnije temperature (oko 10°), što se nikako ne smije smatrati kao umjereno topla ili mlaka.²³ Za izvore, potoke i rječice prikladniji su izrazi *gelida*, *frigida* ili *callida aqua*. To se odnosi na sve vode, osobito kad se misli na kvalitetu za piće. Da je pak pjesnik mislio na bistru vodu kakva je također Solinska rika upotrijebio bi izraze poput *limpidum*, *clarum* ili *lucidum Iader*, ali nije. Za grad na moru, naprotiv, izraz *tepidum* je pozitivan atribut u smislu blage klime (a Lukan to očito želi). Pjesnički veoma nadarenom i metaforama bogatom Lukanu takva nesuvislost nije se mogla dogoditi. Nema dvojbe da su u punom suglasju izrazi *tepidum* i *molles* i to prvi za zimsku, a drugi za ljetnu klimu. Toma Arhiđakon je, čini se, u pogrešku upao time što je riječ *tepidum* pročitao kao *trepidum* (trepereć), što bi svakako odgovaralo brzjoj rijeci, što je jasno pokazalo novo, kritičko izdanje njegova djela (sl. 1).²⁴

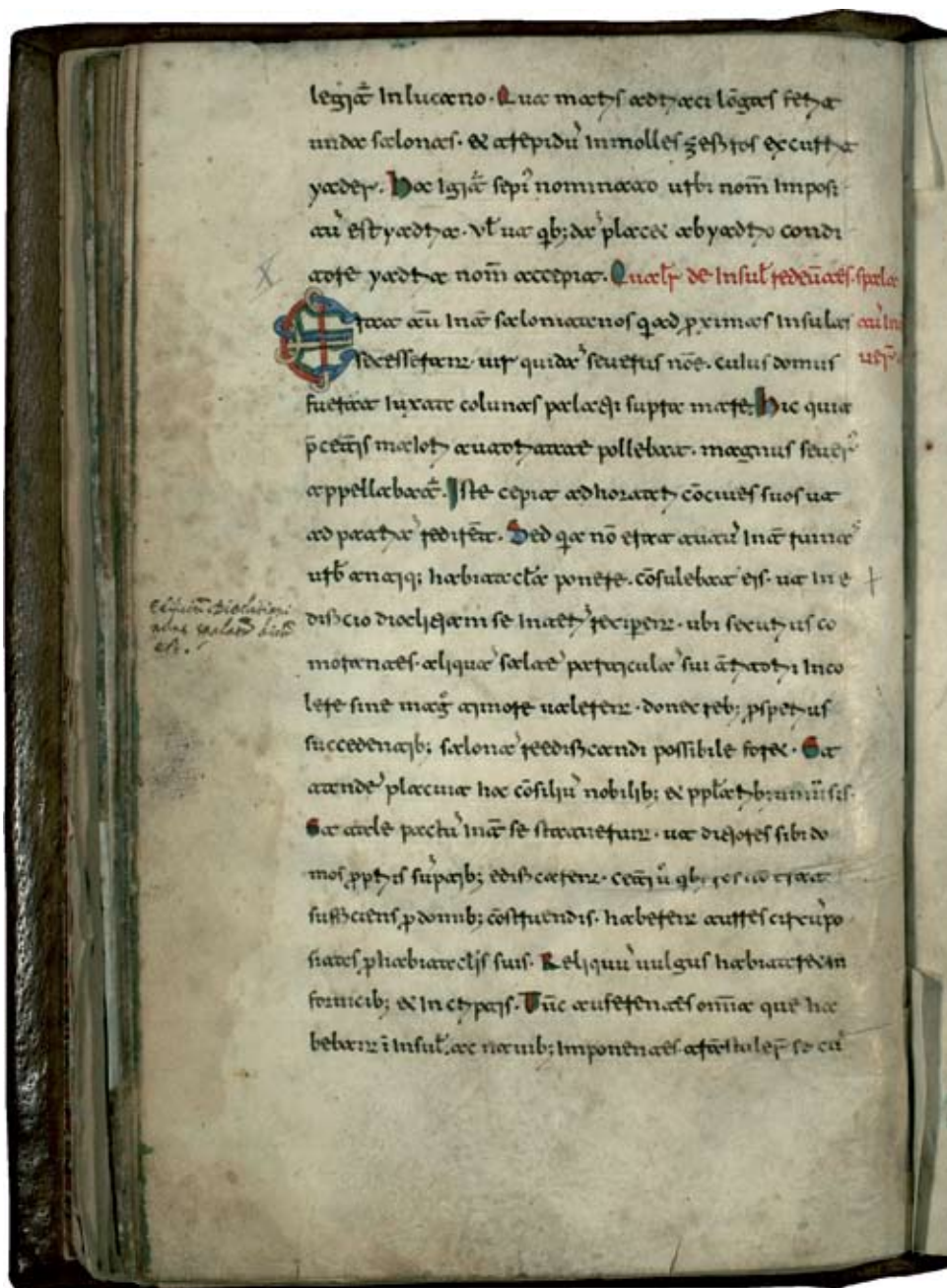
²⁰ Mayer 1957. Bd. I, 160, s.v. Jader.

²¹ Fadić 1986., 407-434, sl. 1-4; Fadić 1999., 47-52, sl. 1-2; Suić 1999/2000., 124 upozorava da je u Gaženicu kod Zadra (na korijenu poluotoka) utjecala Grobljanska rječica koja je u novije doba presušila, pa naglašava da je i *Iader* jedan od onih gradova koji je dobio ime po obližnjoj rječici (popit Salon-Salona; Naron-Narona).

²² Krahe 1955., 98; Mayer, 1957., 159, s.v. Jader. Oba su upozorila da riječ *Jader* upućuje na vodu.

²³ M. Suić 1999.-2000., 123 se naposljetku (nakon gotovo trideset godina) sjetio da taj epitet ne odgovara brzjoj tekućici. Čim sam počeo razmišljati o Lukanovim stihovima bilo mi je jasno da je *tepidum*, po mome mišljenju, ključni dokaz da se radi o gradu Jaderu (Zadar).

²⁴ Arhiđakon 2003. (ed. O. Perić), IX, 1-2. Toma namjerno je prilagodio Lukanov tekst jer mu se očito izvorni izraz nije uklapao u njegovu sliku hladne i brze rijeke. Činjenica da je i Toma korekcijom nastojao ispraviti tobožnju nelogičnost i taj se izraz pojavljuje samo u njegovu autografu. Prema mišljenju O. Perić primjerak u splitskom kaptolu je Tomina autograf, a upravo tu se javlja Tomina (ne Lukanova) varijanta *trepidus*. Usp. Thomae Archidiaconi Historia Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum. Faksimilno izdanje izrađeno prema izvorniku iz Splitske provostolnice (sign. KAS 623) iz druge polovice XIII. stoljeća, Split 2003., 16 (verso) lijevo pri vrhu. Ostali prepisivači teksta su Tominu verziju vraćali na izvorno Lukanovo stanje.

Sl. 1. Autograf djela *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona (splitska prvostolnica) s Tominom korekcijom Lukanovih dvaju stihova (tepidus – trepidus)

Međutim, u okolici Salone ipak je dokazana prisutnost etnika Jadasini. Ovdje ne govorimo o tropeju iz Farosa (Stari Grad) na Hvaru na kojemu stoji *Farioi apo Jadasinon kai symahon ta oplā*,²⁵ nego, prije svega, o onim Jadasinima koji se javljaju u jednom od fragmenata znamenite psefizme kako ih je pročitao D. Rendić-Miočević,²⁶ za koje bi se teško moglo reći da imaju ikakvu vezu s Jadertincima ili Jadasincima stanovnicima grada Iadera. M. Suić ni jednom riječju nije spomenuo Rendić-Miočevićevu interpretaciju topografije i toponomastike oko Salone.²⁷ Međutim, valja napomenuti da je D. Rendić Miočević povezo Iadasince, s odluke na salonitanskom grčkom natpisu, s istoimenim narodom i njihovim saveznicima spomenutim na tropeju iz Starog Grada i povezo ih s ilirskim etnikom nastanjenim oko Jadra.²⁸ Suić je u svojoj maestralnoj knjizi o antičkom gradu zanijekao bilo kakvu vezu Jadasinaca (i izvedenica) s onim narodom na koje je pomišljao Rendić i povezo ih je sa stanovnicima antičkog Zadra (Jadera) i sjedinio s latinskim ekvivalentom istih *Jadertini*. Suić se na tom mjestu, čini se, zalaže, da su stanovnici Jadera također bili u poslanstvu koje je išlo u misiju Gaju Juliju Cezaru, tadašnjem namjesniku Galije i Ilirika u Akvileju, da traži beneficije za Tragurine, Epetine i Jadasine (zadarski), potonji bi bili neka vrsta regionalnog lidera,²⁹ što je malo čudno jer se u dekretu višekratno spominju Isejci koji su očito poticatelji traženja, svojih zahtjeva, rimskoj strani kao uzdarje starog savezništva. Nema dvojbe da su u tome smislu mnogo jači autoritet imali Isejci nego Jadas(t)ini, pa je teško da bi potonji bili lideri poslanstva. Naime, u to doba Issa je još uvijek najugledniji istočnojadranski grad. Kod Cezara prvi uzima riječ isejski poslanik naglašavajući slobodu i prijateljstvo Isejaca i rimskog naroda. Suić sam u jednom ranijem članku podržava Rendića pretpostavljajući jedan sasvim logičan dodatak prijepisu Cezarova dekreta.³⁰ Jadas(t)inci iz toga natpisa bi po tadašnjem Suićevom mišljenju bili isti oni na koje pomišlja i Rendić.³¹ Međutim, očito je da kasnije mijenja mišljenje pa bi se i u dekretu navodili

²⁵ Brunšmid 1898., 28, br. 3.

²⁶ Usp. Rendić-Miočević 1953., 74-75.

²⁷ Usp. Suić 1996., 603-625.

²⁸ Rendić-Miočević 1953., 74-75.

²⁹ Suić 2003.², 19-20.

³⁰ Suić 1996., 317-327.

³¹ Suić, 1996., 326 nadopunja dekret na sljedeći način, kako kaže u slobodnijem prijevodu:

*... dobili su oprost od
(plaćanja) emporija Isejci i s
njima Tragurini i Epetini, a
od Rimljana Iadasini i i Sa
lonitanci. Naime Tragurini i Epetini su preko simpolitije
u zajednici, pa zajedno s Isejcima mogu ploviti
nesmetano po Manijskom zaljevu ...*

stanovnici Zadra koji također traže oprost od lučkih dažbina jednako kao i Isejci, Tragurini, Epetini i Salonitanci. Nakon još neobjavljenih iskopavanja u Resniku (Donja Kaštela), gdje je otkriven helenistički grad (nepoznatog imena) koji nema kontinuitet s kasnijim rimskim Sikulima, valjalo bi voditi računa i o toj aglomeraciji kao potencijalnom subjektu.³² Resnik je vodama iznimno bogato područje sve do današnjeg dana i ilirsko-helenistički grad i mogao je nositi slično ime kao i Iader, a njegovi žitelji Jadastini ili sl. jer je ono vezano za vodu.³³

Prema M. Suiću Lukanov stih, pogrešno interpretiran od Tome Arhiđakon, uzrok je zabune. Od XIII. st. iznenadno se pojavljuje ime Jadro za Solinsku riku (kako je i danas Solinjani najčešće zovu). Jadro kao hidronim bilo je prihvaćeno u Splitu i otuda se proširilo.³⁴ Ako je uistinu „Jadro“ u antici bio isključivo nazivan *Salon*,³⁵ tada bi se po Suiću i sljedbenicima svi spomeni vezani za Jadastine, Jadertine odnosili na Liburne oko Zadra koji bijahu neka vrsta predvodnika jednog saveza raznih naroda koji se suprotstavio osnivanju Farosa. Jesu li to isti Jadastini koji su zajedno s ostalim tražili beneficije od Cezara? U teškom sukobu domorodaca s doseljenim Paranima Iadasini sa saveznicima bili su teški gubitnici jer su u bitci ili zarobljeništvu izgubili više tisuća ljudi.³⁶ Paranima je stigla u pomoć flota i vojska iz Lisa ili Ise (o tome se vode još diskusije) i odredila ishod, jer bez toga Parani bi najvjerojatnije bili istjerani s otoka Hvara. Spadam među one koji smatraju da je brza i efikasna pomoć dovoljno brzo mogla stići samo iz Ise koja je također tvorevina Dionizija Starijeg.³⁷ Jedan mali prilog toj dilemi i potonjem razmišljanju mogao bi biti natpis podignut u čast hrabrom Kaliji koji je izgubio život stupivši na ilirsku zemlju (ili brod).³⁸ Taj natpis pisan je na jonskom dijalektu (iako Egger dopušta mogućnost da je čak i na dorskom) kojim su na Jadranu govorili samo Farani, ali je nađen na Isi, gdje je u upotrebi bilo dorsko narječje.³⁹ Moguće tumačenje nalaza toga natpisa bilo bi da je parski kolonist Kalija, zaslužio javni spomenik u Isi koja je pritekla u pomoć susjedima,

³² Istraživanja provodi Muzej Kaštela. Podatci iz autopsije i usmeno od kolegice I. Kamenjarin.

³³ Mayer 1957, 159; Krahe 1955, 98.

³⁴ Usp. kod Kavagnina (Aranza 1913 citat iz bilj. 1).

³⁵ Usp. bilj. 15. O tome usp. Mayer 1957, 291, s.v. Salon te Abramić 1935. – 1949., 281, sl. 2.

³⁶ Barem po Diodoru XV, 14.

³⁷ Nažalost ne znamo kad je osnovana Isa, ali Vis je središnje strateško mjesto na Jadranu i bez posjedovanja Ise teško je zamisliti daljnju grčku kolonizaciju. U novije vrijeme doktorska radnja M. Katića i magistarska radnja B. Čarga govore tome u prilog.

³⁸ Rendić-Miočević 1950. – 1951., 167-169; Egger 1954.-57., 128-30; Rendić-Miočević 1987., 26-27, 243, tab. I. Izložba Antički Grci na tlu Hrvatske 2010., 74-75. (s cjelovitom literaturom).

³⁹ Abramiću i Eggeru to je izričito naveo još godine 1928. tamošnji doktor Dojmi (nađena navodno na nekropoli Mrtvilo).

pokopan s počastima kao da je Isejac, zajedno s ostalim koji su dali život za obranu novoutemeljenog naselja.⁴⁰ U Isi je Kalija bio tretiran kao heros koji zaslužuje javnu uspomenu. Grob mu je, nažalost, nepoznat, ali štovanje i grob nisu jedna te ista stvar. Možda to i nije dokaz, ali očito je indicija otkuda je došla pomoć, pogotovo što je natpis datiran (većina istraživača datira ga u IV. st. prije Kr.). Nije isključeno da je pomoć stigla i iz Lisa, ali teza G. Vanottija da je tamošnja Dionizijeva naseobina osnovana oko 400. zasnovana samo na skromno utemeljenim pretpostavkama o karakteru lakune kod Diodora.⁴¹ Inače svi nalazi iz Lisa su znatno kasniji, a mnogi upravo nedostatak nalaza iz prve polovice IV. st. u Isi smatraju preprekom.

Ove diskusije, dakako nisu još završene, ali, nadam se, pomaknule su se s mrtve točke. U prvom redu preostao bi pokušaj objašnjenja jesu li se Jadasini (Liburni) i u kojem svojstvu pojavili na grčkoj salonitanskoj psefizmi u tako kasno doba u praskozorje osnutka rimske kolonije. Nema dvojbe da je Jader bio liburnski grad o čemu svjedoče ostatci, u prvom redu grobovi,⁴² ali uskoro će čitav grad biti srasnjen sa zemljom i rimski će kolonisti podignuti novi po pravilima rimske gradogradnje nedugo poslije Cezarove smrti. U doba oko sredine I. st. prije Kr. sjevernodalmatinski Jadas(t)ini nisu mogli biti predvodnici jednog poslanstva, sve da je taj, inače teško objašnjiva hipoteza, sjevernodalmatinski etnik sinonim za sve Liburne. Ne postoji neki valjani razlog koji bi razbio sumnje da negdje između Trogira i Epetija ipak nije živjela neka narodnosna skupina sličnog imena vezana, kao i u slučaju liburnskog Jadera, uz vodu. Time bismo se u zatvorenom krugu opet vratili na Rendićevu jadasinsku tezu (barem u slučaju poslanstva Cezaru), s tom razlikom što rijeka Jader ne bi bila „današnji“ Jadro (prije Solinska rika) nego vjerojatno Resnik. Jadasinci napadači Farosa pri osnivanju naselja mogli bi biti jedni i drugi, prednost bi mogao imati liburnski Jader, ali samo u tome slučaju ako bi se smjelo njihove stanovnike Jadasince izjednačiti s Liburnima.

⁴⁰ Egger drži da se radi o nadgrobnoj steli, ali ona odudara od svih ostalih poznatih koji pripadaju među nadgrobne. Natpis ni sadržajem ni oblikom nije stela. Po mome mišljenju on je najbliži tzv. ugradbenim natpisima (mauzolej-heroon).

⁴¹ Vanotti 1991., 107-110.

⁴² Čondić 2010., 27-50, osobito 44-50.

PRILOG:

Lukan IV, 402-581⁴³

Non eadem belli totum fortuna per orbem
Constitit, in partes aliquid sed Caesaris ausa est.
Qua maris Hadriaci longas ferit unda Salonas
Et tepidum in molles Zephyros excurrit lader,⁴⁴ 405

Illic bellaci confisus gente Curictum,
Quos alit Hadriaco tellus circumflua ponto,
Clauditur extrema residens Antonius ora,
Cautus ab incursu belli, si sola recedat,
Expugnat quae tuta, fames. Non pabula tellus 410

Pascendis summittit equis, non proserit ullam
Flava Ceres segetem ; spoliarat ^ gramine campum
Miles et attonso miseris iam dentibus arvo
Castrorum siccas de caespate volserat herbas.
Ut primum adversae socios in litore terrae 415

Et Basilum videre ducem, nova furta per aequor
Exquisita fugae. Neque enim de more carinas
Extendunt puppesque levant, sed firma gerendis
Molibus insolito contexunt robora ductu.
Namque ratem vacuae sustentant undique cupae, 420
Quarura porrectis series constricta catenis
Ordinibus geminis obliquas excipit alnos ;
Nee gerit expositum telis in fronte patenti
Remigium, sed, quod trabibus circumdedit aequor,
Hoc ferit et taciti praebet miracula cursus, 425

Quod nec vela ferat nee apertas verberet undas.

Tumn freta servantur, dum se declivibus undis
Aestus agat refluoque mari nudentur harenae.

⁴³ Duff izdanje iz 1928.

⁴⁴ Duff 1928., bilj. 1 navodi sljedeće: the town, not the river, of that name, što bi značilo da je pomišljao na ja-dertinski poluotok i prije Suića koji je došao do toga samostalno jer očito nije poznavao Duffovo izdanje.

lamque relabenti crescebant litora ponto :
Missa ratis pronò defertur lapsa profundo 430
Et geminae comites. Cunctas super ardua tiirris
Eminet et tremulis tabu lata minantia pinnis.
Noluit Illyricae custos Octavius undae
Confestim temptare ratem, celeresque carinas
Continuit, cursu crescat dum praeda secundo, 435
Et temere ingressos repetendum invitat ad aequor
Pace maris. Sic, dum pavidos formidine cervos
Claudat odoratae metuentes aera pinnae,
Aut dum dispositis attoUat retia varis,
Venator tenet ora levis clamosa Molossi, 440
Spartanos Cretasque ligat, nee creditur ulli
Silva cani, nisi qui presso vestigia rostro
Colligit et praeda nescit latrare reperta,
Contentus tremulo monstrasse cubilia loro.
Nee mora, complentur moles, avideque petitis 445
Insula deseritur ratibus, quo tempore primas
Inpedit ad noctem iam lux extrema tenebras.
At Pompeianus fraudes innectere ponto
Antiqua parat arte Cilix, passusque vacare
Summa freti medio suspendit vincula ponto 450
Et laxè fluitare sinit, religatque catenas

Rupis ab Illyricae scopulis. Nee prima nee illam
Quae sequitur tardata ratis, sed tertia moles

Haesit et ad cautes adducto fune secuta est.
Inpendent cava saxa mari, ruituraque semper 455

Stat — mirum — moles et silvis aequor inumbrat.
Hue fractas Aquilone rates summersaque pontus
Corpora saepe tulit caecisque abscondit in antris ;
Restituit raptus tectum mare, cumque cavernae
Evomuere fretum, contorti vorticis undae 460

Tauromenitanam vincunt fervore Charybdim.
Hie Opiterginis moles onerata colonis
Constitit ; banc omni puppes statione solutae

Circumeunt, alii rupes ac litora conplent.
Vuliteius tacitas sentit sub gurgite fraudes 465

— Dux erat ille ratis — frustra qui vincula ferro
Rumpere conatus poscit spe proelia nulla
Incertus qua terga daret, qua pectora bello.
Hoc tamen in casu, quantum deprensa valebat,
Effecit virtus : inter tot milia captae 470

Circumfusa rati et plenam vix inde cohortem
Pugna fuit, non longa quidem ; nam condidit umbra
Nox lucem dubiam, pacemque habuere tenebrae.

Tum sic attonitam venturaque fata paventem
Rexit magnanima Vuliteius voce cohortem : 475

“ Libera non ultra parva quam nocte inventus,
Consulite extremis angusto in tempore rebus.
Vita brevis nulli superest, qui tempus in ilia
Quaerendae sibi mortis habet ; nec gloria leti
Inferior, iuvenes, admoto occurrere fato. 480

Omnibus incerto venturae tempore vitae,

Par animi laus est et, quos speraveris, annos
Perdere et extremae momentum abrumpere lueis,
Accersas dum fata manu ; non cogitur illius
Velle mori. Fuga nulla patet, stant undique nostris 485
Intenti cives iugulis : decernite letum,
Et metus omnis abest. Cupias quodcumque necesse est.

Non tamen in caeca bellorum nube cadendum est,
Aut cum permixtas acies sua tela tenebris
Involvent Conferta iacent cum corpora campo, 490
In medium mors omnis abit, perit obruta virtus :
Nos in conspicua sociis hostique carina
Constituere dei. Praebebunt aequora testes,
Praebebunt terrae, summis dabit insula saxis,
Spectabunt geminae diverse litore partes. 495
Nescio quod nostris magnum et memorabile fati

Exemplum, Fortuna, paras. Quaecumque per aevum
Exhibuit monimenta fides servataque ferro
Militiae pietas, transisset nostra iuventus.
Namque suis pro te gladiis incumbere, Caesar, 500
Esse parum scimus ; sed non maiora supersunt
Obsessis, tanti quae pignora demus amoris.
Abscidit nostrae multum fors invida laudi.
Quod non cum senibus capti natisque tenemur.
Indomitos sciat esse viros timeatque furentes 505
Et morti faciles animos et gaud eat hostis
Non plures haesisse rates. Temptare parabunt
Foederibus turpique volent corrumpere vita.
O utinam, quo plus habeat mors unica famae,

Promittant veniam, iubeant sperare salutem. 510
Ne nos, cum calido fodiemus viscera ferro,
Desperasse putent. Magna virtute merendum est,
Caesar ut amissis inter tot milia paucis
Hoc damnum clademque vocet. Dent fata recessum
Emittantque licet, vitare instantia nolim. 515
Proieci vitam, comites, totusque futurae
Mortis agor stimulis : furor est. Agnoscere soils
Permissum, quos iam tangit vicinia fati,
Victurosque dei celant, ut vivere durent,
Felix esse mori." Sic cunctas sustulit ardor 520
Mobilium^ mentes iuvenum. Cum sidera caeli
Ante ducis voces oculis umentibus omnes
Aspicerent flexoque Ursae temone paverent.
Idem, cum fortes animos praecepta subissent,
Optavere diem. Nee segnis vergere ponto 525
Tunc erat astra polus; nam sol Ledaea tenebat
Sidera, vicino cum lux altissima Cancro est ;
Nox turn Thessalicas urgebat parva sagittas.
Detegit orta dies stantes in rupibus Histros
Pugnacesque mari Graia cum classe Liburnos. 530
Temptavere prius suspenso vincere bello
Foederibus, fieret captis si dulcior ipsa
Mortis vita mora. Stabat devota iuventus
Damnata iam luce ferox securaque pugnae

Promisso sibi fine manu, imllique tumultus 535
Excussere viris mentes ad summa paratas ;
Innumerasque simul pauci terraque marique
Sustinuere manus ; tanta est fiducia mortis.
Utque satis bello visum est fluxisse cruoris,
Versus ab hoste furor. Primus dux ipse carinae 540
Vultei iugulo poscens iam fata reteeto
"Ecquis" ait "iuvenum est, cuius sit dextra cruore
Digna meo certa fide per volnera nostra
Testetur se velle mori ? " Nee plura locuto
Viscera non unus iamdudum transigit ensis. 545
Conlaudat cunctos, sed eum, cui volnera prima
Debebat, grato moriens interficit ictu.
Concurrunt alii totumque in partibus unis
Bellorum fecere nefas. Sic semine Cadmi
Emicuit Dircaea cobors ceciditque suorum 550
Volneribus, dirum Thebanis fratribus omen ;
Phasidos et campis insomni dente creati
Terrigenae missa magicis e cantibus ira
Cognato tantos inplerunt sanguine sulcos,
Ipsaque, inexpertis quod primum fecerat lierbis, 555
Expavit Medea nefas. Sic mutua pacti
Fata cadunt iuvenes, minimumque in morte virorum
Mors virtutis habet. Pariter sternuntque caduntque
Volnere letali ; nee quemquam dextra fefellit.
Cum feriat moriente manu. Nee volnus adactis 560
Debetur gladiis : percussus est pectore ferrum.

Et iuguli pressere manum. Cum sorte cruenta
Fratribus incurrunt fratres natusque parenti,
Haud trepidante tamen toto cum pondere dextra
Exegere enses. Pietas ferientibus una 565
Non repetisse fuit. Iam latis viscera lapsa
Semianimes traxere foris multumque cruorem
Infudere mari. Despectam cernere lucem
V^ictoresque suos voltu spectare superbo
Et mortem sentire iuvat. Iam strage cruenta 570
Conspicitur cumulata ratis^ bustisque remittunt
Corpora victores, ducibus mirantibus, ulli

Esse ducem tanti. Nullam maiore locuta est
Ore ratem totum discurrens Faraa per orbem.
Non tamen ignavae post haec exempla virorum 575
Percipient gentes, quam sit non ardua virtus
Servitium fugisse manu, sed regna timentur
Ob ferrum, et saevis liber tas uritur armis,
Ignorantque datos, ne quisquam serviat, enses.
Mors, utinam pavidos vitae subducere nolles, 580
Sed virtus te sola daret !

PRIJEVOD

Ratna sreća u svijetu okrenula se i usudila zadati snažan udarac Cezarovoju strani. Ondje gdje jadranski valovi oplakuju prostrane Salone i gdje umjereno topli Jader hrli ususret prema blagom maestralu, tu je Antonije, pouzdavajući se u ratoborni narod Kuriktana, koji stanuje na otoku u morskom okuženju, bio opkopljen u svom taboru na samom rubu obale. On bijaše osiguran od nevolja, samo ako u zaljevu odoli gladi – gladi koji zauzima i neosvojive utvrde. Tlo nije davalo hrane njegovim konjima, zlatna Cerera nije rađala zrnjem, vojnici su otrijebili travnata polja i kad su gladnim zubima istupili oštrice noževa, oni su izgulili i sve busenje s ledina unutar tabora. Čim su ugledali prijateljske snage pod vodstvom Bazila na suprotnoj obalnoj strani, razvili su nov plan da se iskradu bijegom na drugu obalu, preko mora. Nisu izgradili uobičajene brodove s kobilicom i visokom krmom, kao što je uobičajeno, nego su spojili jednu do druge debele grede da ponesu veliku težinu. To plovilo počivalo je na praznim bačvama koje su bile povezane s dva reda dugih lanaca i na sebi nosile obrnuto postavljene daske. Nije bilo ni veslača izloženih strjelicama, nego je gredama bio skriveni prostor tako da nakon što projektili udare u njih padnu u vodu. Plovilo je prepušteno neobičnoj putanji, jer nije bilo jedara i nije stvaralo vidljive valove. Zatim su promatrali pučinu da vide kad će doći vrijeme da se more povuče i da se s osekom pojavi pijesak pa da otplove s povlačenjem mora. Kad se pak more počelo povlačiti i kad je obala narasla, plovilo se pokrenulo i ubrzalo niz struju a s njim su zaplovila i druga dva identična splava. Visoko iznad svakog bio je toranj i skele koje su se opasno klimale. Oktavije koji je kontrolirao ilirski akvatorij nije želio odmah napasti plovilo, nego je svoje brzo brodovlje držao po strani dok se njegov plijen ne poveća s izglednim prolazom. Kad su oni započeli brzi pothvat, on ih je ohrabrio, ostavljajući more slobodnim da pokušaju drugu vožnju. Tako je lovac nastavio igru dok je obojano perje (vrsta lovačke varke N.C.) oslobodilo plijen od straha ili dok ne otpusti oslonac mrežama, zatvorio je bučna

usta mološanskom psu i držao na uzdi spartanske i kretske pse. Jedini pas kojemu je bilo dopušteno da dođe do šume bio je onaj koji je njuhom otkrivao miris i koji nije zadovoljno zalajao što je otkrio jazbinu nego je samo upozorio na plijen povlačeći uzicu. Ubrzo se plovilo napunilo ljudstvom koje se spremno ukrcalo na splav i napustilo otok. Bilo je vrijeme kad je i posljednje drhtavo svjetlo još sprječavalo nastupanje noći. No, Kiličani, Pompejevi plaćenici, koristeći svoje drevne vještine, pripravili su zamku u moru. Ostavljajući slobodnu pučinu, objesili su konopce na pola dubine mora i učvrstili ih da ne budu dugi, a lance vezali za hridine iliričke obale. Ni prvo ni drugo plovilo nije uzapćeno, ali je treće bilo čvrsto zahvaćeno i privučeno prema stijenama kad je zategnuta užad. Činilo se kao da će se šuplje stijene i gromada srušiti, ali su one stajale čvrsto a drveće je zaklanjalo more. Na to mjesto more je često bacalo brodove koje je oštetio sjeverac i ljude uvlačilo u skrivene pećine, ali more je iz stijena rigalo natrag tijela dok su ih vrtložni valovi vraćali na još uzburkaniji način, kao kad pobjesni tauromenijska Haribda.

Ovdje se zaustavilo plovilo s naseljenicima iz Opitergija (kolonisti). Oktavijevi su se brodovi odsidrili i okružili plovilo, dok se neprijatelj okupio na obali. Ali zapovjednik, Vultej, otkrivši podvodnu klopku uzaludno je pokušavao mačem presjeći užad koja ih je držala. Zatim je pozvao na beznadnu borbu, ali nije bio siguran gdje da okrene bok gdje da izloži čelo napadu. Ipak u tim okolnostima vrlina je učinila ono što vrlina jedino može kad se nađe u nevolji. Naime, bitka se vodila između više tisuća koji su se sjatili oko splava i njegovog ljudstva koje nije brojilo više od šest stotina. Boj se brzo prekinuo jer je mrak pokrio sumrak a tama prekinula borbe.

Potom je Vultej biranim riječima obodrio duh svojih ljudi prestrašenih bliskim krajem: „vojnici, zakratko nas je oslobodila noć, iskoristite to vrijeme da odlučite što ćete. Ni jedan život nije toliko kratak da ne pruža mogućnosti da čovjek sam sebe skonča, a da time ne umanjí slavu u neposrednom dodiru sa sudbinom. Svim ljudima budućnost je nesigurna premda je plemenito gledati unaprijed, ipak nije manje plemenito prekinuti ostatak života vlastitom voljom. Nitko se ne tjera da umre dragovoljno. Nema nam bijega. Naši zemljaci su nas opkolili, željni naše propasti. Rješenje je smrt i tada strah nestaje, neka čovjek teži onom što ne može izbjeći. Nismo mi prinuđeni da padnemo u slijepoj tmići bitke ili kad protivnički projektili prekriju zbunjenu vojsku. Tako svladana vrlina je beskorisna. Ali bogovi su nam odredili ovaj brod kojega neprijatelji i prijatelji vide, a more i zemlja te visoke otočke hridine bit će svjedoci i dvije suprotstavljene srane (Oktavijevci i Antonijevci op. N.C.) sa suprotnih obala nas promatraju. Našom smrću Fortuna određuju dalekosežni primjer za potomstvo. Naša će družina nadići sve dosadašnje zapise o vojnoj odanosti. Jer poznato nam

je da Cezarovim ljudima nije dovoljno poginuti za njegovu stvar. Opkoljenima pak, kao što smo mi, ne preostaje veći dokaz od naše ljubavi. Gundava Fortuna oduzela nam je dio naše slave, ali ipak nismo pali u zarobljeništvo zajedno sa starcima i nejačadi. Nego neka naš neprijatelj misli da smo nepobjedivi, neka ga plaši naša luda hrabrost koja pozdravlja smrt i neka zahvale svojim zvijezdama što je uzapćena samo jedna splav. Oni će nas pokušati podmititi ponudom mira i života. Želim da nam pokušaju obećati oslobođenje i ponude nečasan život, tako će naša veličanstvena smrt dobiti još veću vrijednost i neće ni promisliti, kad vide da smo proburazivši našu unutrašnjost vrućim gvožđem, da smo izgubili nadu. Jedno veliko djelo navest će Cezara da ne smatra nesrećom i porazom što je izgubio malo ljudi od toliko tisuća. Kad bi me možda Sudbina natjerala da se povučem i oslobodim njena zagrljaja, ja bih odbio izbjeći ono što sada je preda mnom. Ja sam život ostavio za sobom, mladići, i sasvim duboko uzbuđen nadolazećom smrću. To je ono što imam. Nitko osim onoga kome se smrt približava sudbina ne primorava da spozna da je smrt blagoslov. Onima pred kojima je život, bogovi to skrivaju tako da bi mogli živjeti.“ Ovim njegovim riječima srca vojnika su se razgalila i narastao im je ratnički duh. Prije nego što je progovorio njihov vođa svi su promatrali zvijezde na nebu suznih očiju i zadržali kad je vrhunac Velikog Medvjeda prošao, ali sada kad im je njegovo ohrabrenje očvrstnulo srca, oni su poželjeli dan. U to godišnje doba nije dugo trebalo da zvijezde zađu u more, jer je sunce već bilo u zvijezdu Blizanca kad njegov krug ulazi u zenit, a Rak je već bio na pomolu. Noć je bila kratka i plovila preko Tesalskog strijelca.

Zora je svanula i otkrila da su Histri na stijenama, a žestoki Liburni na grčkom brodovlju. Oni su prekinuli boj i pokušali pobijediti pregovorima nadajući se da bi odgoda smrti mogla privući zatočene u zaptu. Ali odani ljudi bijahu čvrsti. Prezir prema životu ih je ohrabrio i trebalo je više smjelosti ubiti svoje vlastite drugove nego se sam suočiti sa smrću.

Oni su bili posve ravnodušni prema smrću jer su odlučili umrijeti. Nikakav žamor bitke nije mogao pokolebati odluku o najgorem. Njihova se mala skupina oprla bezbrojnim rukama koje su ih napadale na kopnu i moru; tako je bilo golemo povjerenje u smrt. Potom kad su shvatili da je u bitci bilo proliveno dovoljno krvi, svoj su bijes odvrtili od neprijatelja. Najprije je Vultej, zapovjednik, plovila ponudio svoj vrat i pozvao u smrt.

„Ima li koji vojnik“, poviče, „čija je ruka dostojna moje krvi i koji će dokazati čvrstu volju da umre, ubivši mene?“ Prije nego što je to mogao i izgovoriti, njegovo tijelo bijaše probodeno mnogim mačevima. On je svima zahvalio, ali umirući zahvalnim je udarcem odmah ubio onoga koji mu je zadao prvi ubod. Ostali su se sukobili u međusobnoj borbi i strahota građanskog rata je zametnuta unutar

samo jedne stranke (Cezarove op. N.C.), kao kad su iz Kadmovega sjemena izrasli tebanski ratnici i njih pobili njihovi srodnici tako su u zemlji Farzi sinovi zemlje, zlosretni znak za tebansku braću, izrasli iz zuba stalno budnog zmaja i ispunili duboku brazdu srodničkom krvlju, pošto ih je magična moć ispunila gnjevom. Kao kad je sama Medeja, opčinjena prvim zločinom koji su njene, ranije neiskusane trave, počinile, tako su ratnici pali zarekavši se da će ubiti jedan drugog, a smrt tih heroja poticala ih je na najveću hrabrost. Oni su u istom trenutku zadavali i istovremeno primali smrtnu ranu. I nikome desnica nije zadrhtala, iako je ubijala umirućom rukom. Njihove rane nisu zadavane snagom udarca nego silinom pritiska grudi na rt mača, dok su se njihovi vratovi sudarali s rukom onoga koji je zadavao udarac. I kad je ubilačka sudbina odlučila da se brat obruši na brata, a sin na oca i da desnica ne oklijeva izvući natrag mač svom snagom. Jedini dokaz ljubavi bio je da ubojica drugi put ne treba udariti. Potom su polumrtvi izvlačili svoje ispale iznutrice i po palubi prolijevali u more potoke krvi. Oni su se radovali što su mogli vidjeti svjetlo koje su odbili i promatrali prezrivo pogledom osjećajući dolazak smrti. I sad, kad je splav bila nagomilana tijelima, pobjednik je mrtve predao pogrebnoj lomači, a njihovi su vođe bili toliko zadivljeni time što netko toliko može voljeti svoga vojskovođu. Njihova je slava obišla čitav svijet i nikad nije govorila snažnijim glasom. Čak i nakon takvog primjera ovih heroja, kukavički pak narodi nikad neće razumjeti da je samoubojstvom jednostavno izbjeći ropstvo i tiranin se boji za svoj mač, a sloboda se važe okrutnim oružjem, dok ljudi ne shvaćaju da je cilj mača i da oslobađa od ropstva. Uistinu takva smrt je samo nagrada za hrabrost, ona odbija kukavicu da se oslobodi svoga života.

P.S. Ovaj prijevod donosim jer Lukanovo djelo nije prevedeno na hrvatski jezik, a odlomak je neobično važan za sve ono što se u njemu opisuje, a ne samo spomen Salone i Jadera. Prijevod nema nikakve literarne pretenzije nego da što jasnije prenese Lukanov sadržaj. Nažalost, pri tome se gubi ljepota izričaja i stih koji prevoditelj nije u stanju oblikovati. Bez obzira na te manjkavosti, nije ipak nekorisno donijeti sadržaj da se vidi o čemu se radi.

KOMENTAR

Spomen Salonâ i Jadera u dva stiha (IV, 404-405) je usputan pjesničko-metaforički opis dviju važnih točaka (dobro poznatih rimskom čitatelju) kojemu je cilj da označi mjesto kuriktanskih događanja, a ovi su pak odabrani zbog specifičnosti poruke – vojničke vrline i odanosti što je bila svrha poduzetog pasusa iz IV. knjige. Iz drugih izvora pak znamo da je jadranska obala bila poprište borbi

između Gaja Antonija i Marka Oktavija glavnih Cezarovih i Pompejevih zapovjednika. Pompejevci su uglavnom doživljavali neuspjehe. To se dogodilo kod Epidaura, otoka Taurisa (Šćedro?) i Salone. Potonji se događaji ovdje ni ne spominju, jer je Lukan imao drukčiju umjetničku poruku. Da nema drugih izvora, o njima ne bismo po Lukanu ništa ni znali. Pompejeva je stranka (kako je u tekstu Lukan i naziva) postigla uspjeh oko otoka Kurikte. Iako su evidentno Lukanove simpatije na strani Pompeja (eksponenta *optimata* i navodnog republikanca), pjesnik zapravo poraz u klopki koju su postavili kiličanski gusari u Pompejevoj službi pretvara u neviđenu epopeju Cezarijanaca, što je zapravo izraz rimske vojne vrline koja smrt prikazuje kao oslobođenje od ropstva i iskaz beskrajne ljubavi prema vrhovnom vođi. Gubitak oko 600 ljudi (oko jedne kohorte) je skupna žrtva i moralni poticaj svima da ne oklijeva umrijeti za svoga vođu, a istovremeno pokazati protivniku s kojim moralom je oboružan suparnik. Posebna vrijednost je što se sve odigralo pred brojnim gledateljstvom neprijateljskih vojnika i njihovih zapovjednika koji su kao svjedoci mogli prenijeti poruku. Epizodi su nazočili i Cezarijanci (Bazilova vojska). Svjedoka je bilo s obje strane, što još pojačava moralni učinak herojske smrti. Bolja je junačka smrt nego ropska sloboda koju je neprijatelj nudio kao prihvatljivu alternativu jednostavnim ljudima.⁴⁵ Snaga riječi običnog centuriona ili najviše tribuna Gaja Vulteja Kapitona (*Gaius Vulteius Capito*) unisono je odjeknula u duši ljudi koji su na očigled neprijatelju pokazali neslućenu vrlinu.

U ovom dijelu ni jednom riječju nije spomenuta sudbina dvaju drugih plovila koje su Pompejevci propustili. Lukana to nije zanimalo. Čini se da je Gaj Antonije pao u ruke protivnicima.⁴⁶ Najvjerojatnije je bio oslobođen i sudjelovao daljnjim borbama. Poginuo je 42. godine prije Kr. u građanskom ratu između Oktavijana i Marka Antonija.

Lukan i sam kao i njegov stric Marko Anej Seneka, zastupnici su stoičke filozofije koja u smrti traži časní izlaz iz nerješivih životnih nevolja što prijete ljudskoj slobodi i dosljednosti. Ropstvo i nečast nisu prihvatljivi. Oba su živjeli u Neronovo doba i čekali kad će ih tiranin zaskočiti nalogom da umru, što se u konačnici i dogodilo.⁴⁷ Puštanje krvi iz žila drevna je stoička tradicija koja je u rimskoj književnosti i povijesti ostavila bitnog traga. Neprolaznu slavu koju su postigli samoubojice poput Mlađeg Katona kojemu je Cezar približno u doba ovdje opisanih kuriktanskih događaja velikodušno ponudio mogućnost života i djelovanja ipak nije pokleknuo nego se ubio i dosljedno završio život nakon

⁴⁵ O ovome događaju usp. Edwards 2007., 12-13, 40-45, 67.

⁴⁶ Usp. Svetonije, Cezar 26.

⁴⁷ Usp. Edwards 2007., 110-113, 159-160.

neuspjele utičke epopeje.⁴⁸ Stoga je Katonova slava nadilazila onu koju su doživjeli Seneka i Lukan. Potonjima, naime, nije bio ostavljen izbor. Smrt im je bila bezuvjetno i neodložno naređena. Obojica su je očekivali, ali nisu pokušavali bježati nego su spremno dočekali nezasluženu i nepravednu kaznu. Seneka nije očajavao nego je u svojim pismima Luciliju razlagao o karakteru smrti, opravdanosti takvog izbora te nalazio razloge za očekivano samoubojstvo. Za razliku od strica koji je bio već stariji čovjek, Lukan je bio tek mlad čovjek (od tek 26 godina) i iznimno nadareni pjesnik. Njegovo bogatstvo riječi i metafore su poznate i priznate, a to je vidljivo u njegovim radovima pa čak i u ovom odlomku. On upotrebljava slike iz prirode, mitološke paralele i astronomske konstante (usp. precizno određenje vremena tragedije Vultejevih vojnika). Ako se samo malo zadubimo u tekst i pokušamo naći razloge zašto je pjesnik odabrao upravo ono što se dogodilo kod Kurikte, dobro je zamjetljivo koliko poštuje smrt kao izbavitelja i koliko je uživljen.

Lukan navodi da ratna sreća nije uvijek bila naklonjena Cezaru, a s druge strane želio je na jednom ratnom primjeru upozoriti na vojničku i ljudsku vrlinu koja je pripadnicima te vojske donijela smrt i jedinstveni povijesni primjer. Bez obzira što je Cezar izgubio jednu čitavu kohortu, on je odnio moralnu pobjedu dobio je primjer koji je ulijevao strah u kosti neprijatelju. Koliko je Lukan vjerodostojan? Očito je da događaj pisac nije izmislio. Možda ga je uljepšao, ali ne i krivotvorio. Možemo pretpostaviti da je Vultejev govor retorski uljepšan, da su metafore dodane i da je bogatstvo izraza uvećano, jer obični vojnički centurion ili tribun teško da je vladao takvim govorničkim umijećem, ali nema dvojbe da je samo emotivni govor s naglaskom na vojničkim i slobodarskim vrlinama mogao potaknuti i ohrabriti skromne ratnike na međusobno ubijanje. I niži časnici morali su znati prenositi zapovjedi viših i sokoliti borce. Međutim, ni zajednička žrtva nije nepoznata u rimskoj vojničkoj filozofiji u kojoj smrt nije ništa drugo doli izraz odgovornosti i moralne čvrstine, ali u opisanom obliku kuriktanski događaj je ipak originalan i masovnošću samoubojstva jedinstven. Na tako nešto nedvojbeno je poticalo gledateljstvo obiju strana koje je prenosilo ono što je dotada bilo nepoznato u rimskom svijetu.

Vojnici koji su sudjelovali u tome činu potječu iz grada Opitergija (*Opitergium*) u sjevernoj Italiji (danas Oderzo blizu Treviza) u Venetu (postaja na važnoj komunikaciji od Genove prema Akvileji).⁴⁹ Koji su razlozi natjerali Gaja Antonija da pokuša osvojiti otok, po svoj prilici grada Kurika (*Curicum*) koji je, kao

⁴⁸ Usp. Edwards 2007., na više mjesta.

⁴⁹ O tome gradu osnovno usp. Forlati 1959.; EAA 1963., 623-624, osobito Busana 1996.

što je poznato, bio dobro utvrđen gradskim zidinama,⁵⁰ nisu baš posve jasni. Kuriktane Lukan karakterizira kao ratoborne, što je svakako istinito. Ako su tri plovila spašavali ljude od gladi značilo bi da je na otoku bilo angažirano oko 2000 ljudi koji su bili vojnički sigurni u svom taboru koji su podigli na krajnjem sjeverozapadnom otočkom rtu koji se pruža prema današnjoj Rijeci. Budući da je Marko Oktavije držao more hrana nije mogla doći s kopna, a na krševitom otoku osim trave drugih mogućnosti nije ni bilo. Antonijeva procjena bila je loša. Tim više što su opsjedatelji Kurikte bili u neprijateljskom okruženju. Čini se da su i Histri i Liburni bili protiv Gaja Antonija i njegovih. Jedni bijahu na obali (Histri), a drugi (Liburni) na drugim dijelovima obale i grčkim brodovima. Često se smatra da je to Lukanova pogreška, jer su jedni i drugi domorodci tobože bili na strani Cezara, ali sumnjam da je u tome segmentu pjesnik pogriješio ili namjerno iskrivio realnost.⁵¹ Na iliričkoj obali nije bilo jedinstvene politike manjih lokalnih zajednica. Ni Histri ni Liburni nisu bili toliko kompaktni, pa i Kuriktani su Liburni. Domorodce je bilo moguće podijeliti i potkupiti da podrže jedne ili druge. Barem za mene to nije nimalo neuobičajeno. Po mome mišljenju mjesto gdje je uzapćeno Vultejevo plovilo bilo je negdje u hridovitom riječkom zaljevu koji je bio opasan za plovidbu po buri poput sicilske Haribde (Lukanova slika). U odlomku spomenuti Cezarijanac Bazil sa svojom vojskom nije bio u takvoj poziciji da bi mogao biti išta drugo doli pasivni promatrač, ali pisac mu je namijenio ulogu onoga koji je mogao prenijeti poruku hrabrosti Vultejevih vojnika. Druga bi situacija po svoj prilici bila da su se te dvije vojske povezale i mogle zajednički djelovati.

⁵⁰ A. Faber, *Antički bedemi grada Krka*, VAHD LXV-LXVII, 1963-1965., 45-53, sl. 1-5.

⁵¹ Usp. suprotno mišljenje Matijašić 2009., 134.

Literatura

Upotrijebljene kratice:

RFfZ - Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru

RZPZ HAZU - Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru

VAHD - Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Zagreb

1. Abramić 1935.-1949. = M. Abramić, Tyche (Fortuna) Salonitana. Grb starodrevnog grada Salone, VAHD LII, 277-289.
2. Andrews et alii 1975. = Andrews, E.A, William Freund, Charlton Thomas Lewis and Charles Short. Oxford , s.v. longus.
3. *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb 2010.
4. Aranza 1913. = J. Aranza, *Poviest vangjelska (Bogatstvo i uboštvo) Jeriloma Kavanjina* (Stari pisci hrvatski JAZU knj. XII, Zagreb.
5. Arhiđakon 2003. = T. Arhiđakon, *Historia Salonitana*, Split , IX, (ed. O. Perić);
6. Bojanovski 1974. = I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj Dalmaciji* , Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela XLVII, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 2, Sarajevo .
7. Brunšmid 1898. = J. Brunšmid, *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmaniens*, Wien.
8. Busana 1996. = M.S. Busana. *Opitergium. Forma urbis*, Roma.
9. Cambi 1987. = N. Cambi, Salona und seine Nekropolen, u *Römische Gräberstrassen, Sebstdarstellung – Status – Standard*. Kolloquium in München vom 28. bis 30. Oktober 1985., München, 251-279.
10. Cambi 1991. = N. Cambi, Uvod, u *Antička Salona*, Split.
11. Čače 1993. = S. Čače, Prilozi povijesti Liburnije u I. stoljeću prije Kr., RZPZ HAZU 35, 1-35.
12. Čače 1993-1994. = S. Čače, Prilozi raspravi o osnivanju grčkih naseobina na Jadranu u 4. stoljeću pr. Kr., RFfZ 30 (20), 33-52.
13. Čače 1999. = S. Čače, Manijski zaljev, Jadastini i Salona, VAHD 90-91, 77-81.
14. Čondić 2010. = N. Čondić, Liburnski grobovi na zadarskom poluotoku, *Diadora* 24, 2010., 27-50.
15. Divković 1980. = M. Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb rep. 608-609, s.v. longus.
16. Duff 1928, odnosno 1987. =J.D. Duff, *Lucan*, with an English Translation by J.D. Duff, M.A. fellow of the Trinity College, Cambridge, *The Civil War (Pharsalia)*, Cambridge Massachusetts Harvard University Press, London.
17. Dyggve 1928. = E. Dyggve, *Recherches à Salone*, København.
18. Dyggve 1951. = E. Dyggve, *History of Salonitan Christianity*, Oslo.
19. EAA 1963. = *Enciclopedia del arte antica ed orientale* V, Roma (B. Forlati Tamaro), s.v. Oderzo, 623-624.

20. Edwards 2007. = C. Edwards, *Death in Ancient Rome*, New Haven and London 2007.
21. Egger 1954.-1957. = R. Egger, Allerlei aus Inschriften, VAHD LVI-LIX, Abramićev zbornik I, 128-30.
22. Faber 1963.-1965. = A. Faber, Antički bedemi grada Krka, VAHD LXV-LXVII, 45-53
23. Fadić 1986. = I. Fadić, Ime prokonzula Gn. Tanfila Vále na zdencu Foruma Jadera, *Arheološki vestnik* 37, 407-434.
24. Fadić 1999. = I. Fadić, Gneius Baebius Tamphilus Vála Numonianus - "graditelj" foruma, patron Jadera i prvi prokonzul Ilirika, *Histria Antiqua*, 5, Pula, 1999., p.47-52.
25. Farlati 1751. = D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, Padova I.
26. Forlati 1959. = B. Forlati, *Guida del Museo Civico di Oderzo*, Milano,
27. Glare 1982. = Glare P.G.W. *Oxford Latin Dictionary*, Oxford.
28. Kähler 1930/1991. = H. Kähler, Porta Caesarea u Saloni, u *Antička Salona*, Split 1991. (prijevod N. Cambi), 205-240.
29. Krahe 1955. = H. Krahe, *Die Sprache der Illirier*, Wiesbaden.
30. Marović 1975. = I. Marović, Salone dans la prehistoire, *Disputationes Salonitanae I*, 1970., Split, 9-22.
31. Matijašić 2009. = R. Matijašić, Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana, Zagreb.
32. Mayer 1957. = A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, Wien, Bd. I, 160, s.v. Jader.
33. Miletić 1989/90. = Ž. Miletić, Sjeverna salonitanska nekropola, *RFfZ* 29, *Razdio povijesnih znanosti* 16, 163-194;
34. Miletić 1992-93. = Ž. Miletić, Rimske ceste između Jadera, Burnuma i Salone, *RFfZ* 32, *Razdio povijesnih znanosti* (19), 117-150.
35. Myers 2010. = C. Sara Myers, *Imperial Poetry in A Companion to the Roman Empire* (ed. D. S. Potter), Oxford, 147-148.
36. Rendić-Miočević 1950.-1951. = D. Rendić-Miočević, Tri povijesna natpisa iz Dalmacije VAHD LIII, 167-179.
37. Rendić-Miočević 1953. = D. Rendić-Miočević, Ricordi aquileiesi offerti a C. Brusin nelle epigrafi di Salona, Studi aquileiesi offerti a G. Brusin, Aquileia, 67-81 (prijevod u D. Rendić-Miočević, *Dalmatia Christiana*, Zagreb-Split 2011., 193-200).
38. Rendić-Miočević 1975. = D. Rendić-Miočević, Salone d' après les sources antiques et question des Grecs salonitains, *Disputationes Salonitanae I*, 1970., Split 23-30.
39. Rendić-Miočević 1987. = D. Rendić, *Carmina epigraphica*, Split.
40. Rendić-Miočević 1989. = D. Rendić Miočević, Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba, u Iliri i antički svijet. Ilirološke studije. Povijest – arheologija – umjetnost-numizmatika-onomastika, Split 1989., 111-121;
41. Rendić-Miočević 1991. = D. Rendić-Miočević, Salona „Quadrata“. Salonitanski *oppidum* (Caes. B.C. III 9) u svjetlu novih istraživanja, u *Antička Salona*, Split (ed. N. Cambi),

42. Suić 1974. = M. Suić, O imenu Zadra, Zadarski zbornik, Zagreb, 96-104.
43. Suić 1896. = M. Suić, Marginalije uz isejsko poslanstvo Cezaru, u M. Suić, Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske. Opera Selecta, Zadar 1996., 317-327.
44. Suić 1996. = M. Suić, Lukanov Iader (IV, 405) – rijeka Jadro ili grad Zadar?, u M. Suić, Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske. Opera Selecta, Zadar, 603-625.
45. Suić 1999-2000. Korak dalje od Tomine ubikacije Jadra, Opuscula archaeologica 23-24. Sportula dissertationum Marino Zaninović dicata, Zagreb, 123-125.
46. Suić 2003. = M. Suić, Antički grad na Jadranu, Zagreb 2003.², 19.
47. Šašel Kos 2005. = M. Šašel Kos, Appian and Illyricum, Ljubljana.
48. Vanotti 1991.= G. Vanotti, Sulla cronologia della colonizzazione siracusana in Adriatico, Hesperia 2, 1991., 107-110.
49. Wilkes 1969. = J.J. Wilkes, Dalmatia, London.

On Toponyms and Descriptions of Warfare in the Eastern Adriatic in Lucanus's *De Bello Civili Commentaries on Lucanus's De Bello Civili (Pharsalia) IV, 402-581*

Summary

In his epic *Pharsalia*, great Roman poet Lucanus describes Caesar's fight against Pompey during the civil war. The description is poetic, not historical. He describes interesting, particularly important and heroic events that indicate to a high level of military and human virtues. One of those events took place in Dalmatia (in the Eastern Adriatic) near the island of Curicta – today Krk (*Bellum Civile*, also known as *Pharsalia IV, 402-581*). The following verses (IV, 404-405) in particular captured the attention of historians researching the events having taken place in the Antiquity on the Eastern coast: *Qua maris Hadriaci longas ferit unda Salonas/et tepidum in molles Zephyros excurrit Iader*. The so far given opinions regarding the interpretation of these verses are not satisfying; thus, these two Lucanus's verses mentioning Salona and Iader had to be taken under closer examination. The research focuses on the terms *longae Saloniae* and *excurrit Iader*. The adjective *longae* should be interpreted as *spacious*, not *long*, since this suits better the then geo-cultural situation in and around this Dalmatian city. The second (very broad) meaning of this word relates to spaciousness. On the other hand, Lucanus could not have used the term *tepidus* to describe the cold and fast river Salon (today Jadro). Since the times of Thomas the Archdeacon (13th ct.), the opinion had prevailed that *Iader* was the name for a small river near Salona named Salon. Since then, the river has been officially called Jadro. Thomas the Archdeacon's recent critical edition shows that this historian had either changed or miswritten the word *tepidus* in order for it to better suit the term *trepidus*, which means *quivering*. The word *trepidus* occurs in Thomas's autograph only. He had obviously realized that this water was not mild but rather cold, clear and fast; and thus, he preferred the term *trepidus*. This means that Thomas had corrected Lucanus. Thomas's other editions bring the word in its original form as written by Lucanus (*tepidus*); this means that scribes transcribing Thomas's work brought the word back into its original form. Hence, the second verse refers to the peninsular in the antique city of Zadar (Iader); that is to say, the expressions *tepidus* and *excurrit in molles Zephyros* suit better the land that is mild (in winter) yet chilled by landward breeze. However, neither the inhabitants of Iader nor Liburnians are meant in all cases by *Jadestini* who are mentioned on three inscriptions; some other ethnic name, i.e. toponym (which originates from a hydronym) should be searched in the surroundings of Salona (this particularly refers to those mentioned on the well-known Psephism from Salona, put up on the occasion of a deputation having been sent to Caesar in Aquileia), since the deputation was sent to the procurator by the inhabitants of Issa, Tragurium, Epetium and Iader – obviously the population of Central Dalmatia, who needed to discuss important province-related issues with Caesar.

The author regards that the passage including the mentioned verses must not be analysed outside the context; he hence translates into Croatian and brings a description of the fights on Curicta and along the shore. The most important event here is the heroic collective suicide of all Caesar's soldiers led by Gaius Vulteius Capito from the neighbouring town of Opitergium, today Oderzo (north from Venice). Caesar's soldiers led by Gaius Antonius had fled the island on improvised vessels. Pompey's soldiers led by Marcus Octavius followed

closely the movement of the other party, and by applying the Cilician pirates' trap (using ropes and chains), took captive the third vessel with around 600 soldiers led by Vulteius. Having found himself in a hopeless situation, Vulteius persuaded his soldiers to commit collective suicide in the presence of numerous witnesses (compatriot soldiers fighting both on Caesar's and on Pompey's side). Lucanus was fascinated by this heroic act, which is a paradigm for the honourable suicide as an expression of military virtue. In an elevated speech, Vulteius pointed out the idea of the sword being a weapon used not only for defeating the enemy, but also for liberating oneself from slavery. Only cowards fear to take their own life. Lucanus claimed death to be the liberator from shame. Lucanus teaches us nothing about the effects of the Curicta epic apart from the fact that Caesar had been defeated there, and that Gaius Antonius found himself on one of the two vessels that had not been taken captive.

The description is poetic; it however undoubtedly relies on actual facts. This event finds no confirmation in other sources, yet Lucanus claims it had been highly glorified among the Romans. However, the description came about in the time of events that weighed so heavy on the poet himself (Neron's envy) that he could see no other escape but in committing suicide, same as his uncle Seneca, who had also been forced to it. This explains the idea of suicide as an act of liberation.

Keywords: Lucanus Marcus Anneus; Salona; Iader; Curicta; Vulteius